

Mikołajczyk, Ireneusz

Poemat dydaktyczny "De insitione" Palladiusza

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 31 (330), 173-178

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katedra Filologii Klasycznej

Ireneusz Mikołajczyk

POEMAT DYDAKTYCZNY *DE INSITONE PALLADIUSZA*

Palladiusz jest autorem najobszerniejszego rzymskiego traktatu agronomicznego zatytułowanego *Opus agriculturae*. Traktat liczy 15 ksiąg. Pierwszych 13 ksiąg, poprzedzonych obszernym wstępem i stanowiących odrębną księgę, poświęcono uprawie ziemi i związanych z nią pracom oraz zabiegom agrotechnicznym. Te ostatnie podzielono na 12 miesięcy roku. Czternastą księgę stanowi dziełko poświęcone leczeniu zwierząt domowych *De veterinaria medicina*. Całość traktatu zamyka poemat dydaktyczny napisany dystychem elegijnym i poświęcony szczepieniu drzew *De insitione*.

Twórczość literacka Palladiusza Rutiliusza Taurusa Emilianusa przypada na drugą połowę IV wieku i pierwszą połowę V wieku po Chr., czyli po roku 380 a przed 455. Terminy *post quem* i *ante quem* nie opierają się na pewnych przekazach, lecz uprawdopodobniają je dwa różne źródła:

1. Tradycja rękopiśmienna zaświadcza, że Palladiusz posiadał tytuł *illustris* wprowadzony w roku 371 przez cesarza Walentyniana I dla wysokich dowódców wojskowych, dla *magistri equitum* i *peditum*, a po roku 380 dla wysokich urzędników administracji państwowej.

2. Traktat agronomiczny wskazuje na okres pokoju, w którym rolnictwo i sadownictwo nie ponosiło strat na skutek działań wojennych. Jest to zatem czas przed zdobyciem i grabieżą Rzymu przez Wandalów i zajęciem przez nich Sardynii, gdzie Palladiusz miał swoje posiadłości (*fundi*)¹.

Skromne informacje biograficzne nie pozwalają potwierdzić lub odrzucić różnych hipotez dotyczących identyfikacji osoby Palladiusza oraz czasu, w którym żył i tworzył. Na ten temat wypowiedało się wielu badaczy². Większość z nich opowiada się za drugą połową IV wieku.

¹ *Op. agr.*, 4, 10, 6: *Ego in Sardinia, territorio Neapolitano, in fundis meis comperi*. Por. G. Maggiulli, Palladio fra Sardegna e Gallia, *Giornale Italiano di Filologia*, 34, 1982, s. 121–131.

² Ch. Wernsdorf, *Poetae Latini minores*, Altenburgi 1788, VI, s. 16–18; B. Borghesi, Dichiarazione d'una lapide gruteriana per cui si determina il tempo della preffettura urbana di Pasifilo e l'età di Palladio Rutilio Tauro, w: *Memorie della Reale Acc. delle Sc. di Torino*,

W 1925 roku J. Svennung odnalazł w Mediolanie *codex Ambrosianus C 212 inf.* z przełomu XIII i XIV wieku, w którym po *Opus agriculturae* a przed poematem w dystychu elegijnym *De insitione* znajdował się traktat *De veterinaria medicina*. To odkrycie zapoczątkowało między J. Svennungiem a H. Widstrandem wieloletnią dyskusję, która dotyczyła autentyczności traktatu *De veterinaria medicina*, a tym samym autentyczności poematu *De insitione*. Spór między uczonymi z uniwersytetu w Uppsali trwał prawie dziesięć lat przynosząc mnożące się publikacje. H. Widstrand, który zajmował się już Palladiuszem³, zakwestionował autentyczność księgi XIV i XV⁴. Natychmiast odpowiedział mu J. Svennung⁵ opowiadając się za ich autentycznością. H. Widstrand⁶ opublikował kolejną rozprawę, w której podtrzymał swoje dotychczasowe stanowisko. W 1935 roku J. Svennung wydał w Uppsali *Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach- und Volkssprache*, w których przeprowadziwszy studia porównawcze między *Opus agriculturae* a *Carmen de insitione* oraz wyjaśniwszy, czego dotyczy liczba podana w ks. XV, 3: *bis septem parvos, opus agricolare, libellos*, uznał, że *De veterinaria medicina* i *De insitione* są autentyczne i stanowią XIV i XV księgę dzieła Palladiusza. To stanowisko J. Svennunga jest obecnie powszechnie akceptowane przez filologów.

Poemat liczący 85 dystychów, poprzedzony listem dedykacyjnym napisanym prozą, traktuje o dziewiętnastu szczepieniach drzew. Są to: winorośl⁷, oliwka, grusza, kasztanowiec, nieszpuka zwyczajna, drzewo granatu, jabłoń, brzoskwinia, pigwa, drzewo cedratowe, śliwa, szarańczyn strąkowy, figowiec, morwa, jarzębina, wiśnia, migdałowiec, pistacja i orzechowiec. Palladiusz posługując się metaforą zaślubin podaje wiadomości dotyczące szczepienia tych drzew.

38, 1835, s. 1–57; R. Harris, On the Locality to Which the Treatise of Palladius de agricultura Must Be Assigned, *AJPh*, 3, 1882, s. 411–421; E. H. F. Meyer, *Geschichte der Botanik*, Königsberg 1885, Bd. II, s. 331–332; J. Vesserau, *Cl. Rutilius Namatianus*, Paris 1904, s. 215–222; L. Dalmasso, La questione cronologica di Palladio e Rutilio Namaziano, *Riv. Filol. e Istr. Class.*, 43, 1915, s. 82–95; J. Svennung, *Untersuchungen zu Palladius und zur Lateinischen Fach- und Volkssprache*, Uppsala 1935, s. 1–21; I. Lana, *Rutilio Namaziano*, Torino 1961, s. 74; E. Castorina, *Claudio Rutilio Namaziano, De reditu*, Firenze 1967, s. 172; E. Doblhofer, *Rutilius Claudius Namatianus, De reditu suo sive iter Gallicus*, Heidelberg 1972, s. 111; R. Billiard, *La vigne dans l'antiquité*, Lyon 1913, s. 17; V. G. Gavrillov, La date du traité de Palladius „De re rustica”, *VDI*, VI, 1971, s. 74–80; R. E. Rodgers, The Moore Palladius, *Trans. Camb. Bibl. Soc.*, 5, 1971, s. 203–216; R. Martin, *Recherches sur les agronomes latins et leurs conceptions économiques et sociales*, Paris 1971, s. 24.

³ *Palladiusstudien*, Uppsala 1926.

⁴ Innehåller cod. Ambr. C 212 inf. en fjortonde prosabox av Palladius?, *Eranos*, 26, 1928, s. 121–144.

⁵ Om Palladius De medicina pecorum, *Eranos*, 27, 1929, s. 46–113.

⁶ Palladius och carmen de insitione, *Eranos*, 27, 1929, s. 129–139.

⁷ Winorośl była zaliczana do drzew. Por. Plin. M., *N. h.*, 14, 9, 1: *vites, iure apud pri-scos magnitudine quoque inter arbores numerabantur*.

Wstęp zbudowany według tradycyjnego schematu obowiązującego w poe-
macie dydaktycznym dzieli się na: *dedicatio* (w. 1–10) i *propositio* (w. 11–36).

*Pasiphile, ornatus fidei, cui iure fatemur,
si quid in arcano pectoris umbra tegit,
bis septem parvos, opus agricolare, libellos
quos manus haec scripsit parte silente pedum,
nec strictos numeris nec Apollinis amne fluentes
sed pura tantum rusticitate rudes,
commendas, dignaris, amas et vilia dicta
adfectu socii sollicitante colis.
nunc ideo modicum crescens fiducia carmen
obtulit arbitrio laetificanda tuo.
Est nostrae studium non condemnabile Musae
urbanum fari rusticitatis opus:
sub thalami specie felices iungere silvas,
ut suboli mixtus crescat utrimque decor,
connexumque nemus vestire adfinibus umbris
et gemina partum nobilitare coma,
foederibus blandis dulces confundere sucos
et laetum duplici fruge saporis ali.
quae quibus hospitium praestent virgulta docebo,
quae sit adoptivis arbor onusta comis.
ipse poli rector, quo lucida sidera currunt,
quo fixa est tellus, quo fluit unda maris,
cum posset mixtos ramis inducere flores
et varia gravidum pingere fronde nemus,
dignatus nostros hoc insignire labores,
naturam fieri sanxit ab arte novam.
non segne officium nostrae reor esse Camenae
aut operis parvi gratia fiet inops.
si velocis equae pigro miscetur asello
ardor, ut in sterilem res cadat acta gradum
fecundumque genus productus deleat heres
et sibi defectum copia prolis agat,
cur non arbor inops pinguescat ab hospite gemma
et decus externi floris adepta micet?
incipiam: quicquid veteres scripsere coloni
sacraque priscorum verba labore sequar⁸.*

Dedykacja dzieli się na cztery części: W pierwszej poznajemy imię ad-
resata utworu. W drugiej następuje prezentacja adresata. Trzecia zawiera
tematykę prezentowanej sztuki (*ars*). W czwartej podkreślono związek mię-
dzy adresatem a *ars*.

⁸ Tekst według wydania: R. H. Rodgers, *Palladius, Opus agriculturae, De veterinaria
medicina, De insitione*, Leipzig 1975.

Zgodnie z obowiązującymi zasadami Palladiusz rozpoczyna poemat podając imię adresata, którego przedstawia w pierwszym heksametrze, a także uzasadnia dedykację postawą moralną i intelektualną Pazyfila. Początkowy dystych może być różnie odczytywany i interpretowany. Autor zwraca się do adresata słowami *ornatus fidei*, które można interpretować na różne sposoby. Gdybyśmy chcieli odczytać je w kontekście religijnym, który jednak tutaj nie znajduje potwierdzenia, Pazyfil okazałby się człowiekiem pobożnym, pełnym poszanowania dla religii. Gdybyśmy natomiast to wyrażenie *ornatus fidei* interpretowali wedle zasad retoryki, jako pojęcie prawne, można by wnioskować, że Pazyfil był człowiekiem dotrzymującym słowa. Można by go wówczas utożsamiać z Pazyfilem — filozofem i mówcą ateńskim, o którym wspomina Ammianus Marcellinus⁹: zamieszany w 371 roku w spisek przeciwko Walensowi, mimo że był torturowany, nie oskarżył sprzyśnięzonego konsula Eutropiusza ratując mu w ten sposób życie.

Panorama opisu przenosi się z adresata na prezentację twórczości literackiej autora.

Kolejne dwa dystychy nie omawiają jednak *ars*, którą autor zamierza zaprezentować, ale to, o czym już wspomniał, czyli prozatorską twórczość dydaktyczną, którą Palladiusz określa jako *agricolare* i której strukturę, styl i tematykę definiuje. Chodzi tu o 14 książeczek, których określenie (*parvos [...] libellos*) odpowiada 13 księgom traktatu *Opus agriculturae* i księdze *De veterinaria medicina*.

W wierszu jedenastym zaczyna się *propositio*, w której Palladiusz podając temat chce go zaprezentować bardziej elegancko używając właściwego słownictwa i stosując podniosły styl: *urbanum fari rusticitatis opus* (w. 12). Odnajdujemy słownictwo Wergiliusza, na przykład: *umbra* (wiersz 15: *nemus vestire adfinibus umbris* — *Buc.*, 1, 4; 81; 2, 67; 5, 5; 40; 70; 7, 10; 46; 58; 9, 20; 10, 75; 76; ale też *Georg.*, 2, 19), *silva* (w. 13 — *Buc.*, 1, 5), *labores* (w. 25 — *Buc.*, 10, 64; *Georg.*, 4, 340; *Aen.*, 2, 306; 3, 368, itd.), gdzie pobrzmiewa motyw *Georgik* (1, 145: *labor omnia vicit improbus*) w zestawieniu z wierszem *Dignatus nostros hoc insignire labores, czy felix* (w. 13: *felices iungere silvas* — *Georg.*, 2, 81: *ramis felicibus arbor* — w odniesieniu do gałęzi drzew, które radują się z niedawnego zabiegu *insitio*).

Wiersz 26 (*naturam fieri sanxit ab arte novam*) jest niezwykle ważny: *ars* współzawodniczy tutaj ze zdolnością tworzenia właściwą bogu i kształtuje nową naturę. Chodzi nie tylko o motyw, który stał się już motywem topicznym dla autorów dzieł techniczno-naukowych, o użyteczność *τέχνη* uprawianej czy wykładanej przez pisarza, ale wręcz o prymat przypisywany głoszonej i uprawianej *ars*, która z boskiego przyzwolenia staje się cudem. *Insitio* jest *ars* zdolną do przekształcania i odmieniania natury, tym skuteczniejszą, że usankcjonowaną przez *ipse poli rector*, który, mimo że mógł

⁹ *Rer. gest.*, XXIX, 1, 36.

osobiście i bezpośrednio urzeczywistnić skutki *insitio*, raczył nadać ludzkim wysiłkom moc sprawczą, dzięki której owa *ars* jest zgodna z jego wolą.

Przypomina to poetykę Wergiliusza, przedstawiającego czytelnikowi pełną życia panoramiczną wizję radości i podziwu dla bujnego wzrostu drzewa, które samo dziwi się owocom, jakie zdołało zrodzić dzięki szczepieniu (*Georg.*, 2, 81–82: *exiit ad caelum ramis felicibus arbos / miratastque novas frondes et non sua poma*). I rzeczywiście po zaszczerpieniu rośliny będą poddane nowym sztucznym formom (*artes*) (*Georg.*, 2, 52), które wywodzą się z długiego doświadczenia technicznego (*usus*) zdobytego przez rolnika (*Georg.*, 1, 133: *ut varias usus meditando extunderat artes*). Sztuka szczepienia daje tak niezwykle rezultaty, że szczepiący zastanawia się, czy to boskie działanie, czy może on sam jest w stanie swoją pracą imitować boże dzieło (*Georg.*, 4, 315: *quis deus hanc, Musae, quis nobis extudit artem?*).

Poemat *De insitione* poprzedza, jak już wspomniano, list dedykacyjny napisany prozą. Taką metodę epistolograficzną zastosował wcześniej Kolumella, który poprzedził dziesiątą księgę *De cultu hortorum* napisaną heksametrem daktylicznym listem. Pojawia się w nim imię Publiusza Sylwina jako adresata, którego dłużnikiem jest autor: *Faenoris tui, Silvine, quod stipulanti spononderam tibi, reliquam pensiunculam percipe. Nam superioribus novem libris hac manus parte debitum, quod nunc persolvo, reddideram*".

Wydaje się, że autor redagując dwie dedykacje dla Pazyfila — prozą i wierszem — naśladuje Kolumellę, który powtórzył imię Sylwina w pierwszym wierszu poematu (*hortorum quoque te cultus, Silvine, docebo*). Jednakże inwokacja *Publi Silvine* nie pojawia się tylko w liście wstępnym do X księgi, ale i w *incipit* każdej księgi, przynajmniej dwanaście razy.

Uprawianie poezji dydaktycznej było niemal zawsze, zwłaszcza gdy autor nie był obdarzony talentem Wergiliusza, zajęciem dość ryzykownym i często nie dawało pożądaných rezultatów. Pisanie bowiem o szczepieniu, oczkowaniu, plastrowaniu, przygotowywaniu i przycinaniu zrazów musiało odbić się na wartości literackiej utworu. Dla urozmaicenia tego dość niewdzięcznego tematu Palladiusz uciekał się do różnych zabiegów literackich stosując między innymi opisy, aluzje mitologiczne i personifikacje. W efekcie powstał utwór o dość osobliwym kształcie językowym.

POÈME DIDACTIQUE DE INSITIONE DE PALLADIUS

Resumé

Le poème didactique *De insitione* de Palladius constitue le livre XVe du large traité agronomique intitulé *Opus agriculturae*. Cet oeuvre, qui contient 85 distiques, est consacré au greffage des arbres et il est précédé d'une lettre dédicatoire

en prose. En se servant d'une métaphore de mariage l'auteur donne les informations concernant le greffage de 19 arbres différents. Suivant l'exemple de Collumelle lequel a écrit un poème sur la culture des jardins il y a entrepris un exploit, car il était difficile de fermer dans les mesures de hexamètre ou de pentamètre dactylique. Les noms d'arbres et la terminologie compliquées concernant les différentes manières de greffer, appliquées par les anciens. L'oeuvre n'est pas un chef-d'oeuvre d'art poétique.